

Het Bisschoppelijke Woord over de verhouding tot het Jodendom (1995)

Het jaar 1995 begon voor de KRI met twee ingrijpende veranderingen: de instelling van de Bisschoppelijke Commissie Jodendom (BCJ), en de verankering van de KRI als kerkelijk instituut. Het zou eindigen met een wereldomspannende Nederlandse primeur: de eerste bisschoppelijke verklaring die de rol van het kerkelijke anti-judaïsme in de Sjoa expliciet erkende. In twee delen analyseert *Kroniek* hoe dit eerste 'Woord' tot stand kwam en wat de betekenis ervan was.

DEEL I: VAN JANUARI TOT APRIL

HET VOORSPEL: KRI EN BCJ

Directe aanleiding tot de instelling van de BCJ was de 'kwestie Bomers'. De bisschop van Haarlem had zich in 1989 in een interview met het NIW uitgesproken over de stichting van een Carmelitesenklooster in de voormalige barakken van Auschwitz I in 1986. Joodse organisaties ervoeren de aanwezigheid van de zusters als een ontkenning van Joods lijden en een ontkenning van de rol van de Kerk in de Sjoa. Bomers onderstreepte echter de juistheid van het handelen van Pius XII en de legitimiteit van zending onder Joden, en hij rechtvaardigde ook de aanwezigheid van het klooster. Zijn woorden 'als ik een Jood was zou ik geen problemen hebben met een klooster op die plek' hadden laten zien hoe diep de kloof was tussen Joden en bisschoppen. De KRI had Bomers hierover destijds publiekelijk de les gelezen.

Bomers bepleitte nu een bisschoppelijke commissie in te stellen die, zo hoopte hij, de visie van de Kerk beter zou weergeven dan de KRI. Dat zou in 1994 een feit worden. De precieze betekenis van deze veranderingen was aanvang 1995 dan ook niet duidelijk: moest de KRI worden betuigd, moest het Jodendom dichterbij de Konferentie worden gebracht, of was het beide? Immers, het beleid van Johannes Paulus II, die bij zijn vele bezoeken steevast de Joodse gemeenschap ontmoette, had positiever verwachtingen gewekt. Bij zijn historische bezoek aan de synagoge in Rome (1986) had de paus een opmerkelijke Bijbelse metafoor in de mond genomen: de Joden zijn 'in zekere zin onze oudere broeder' in het geloof. Voor de KRI was het dan ook de vraag welke koers inhoudelijk bepalend zou zijn.

OPENINGSZETTEN

In februari 1994 was Ad van Luyn s.d.b., sinds 1991 secretaris-generaal van de Nederlandse kerkprovincie en goed bekend met de KRI, tot bisschop van Rotterdam gewijd. Hij zou vanaf maart 1995 het voorzitterschap van de BCJ overnemen van mgr. J. Lescauwet, die met emeritaat ging. Leden van de BCJ waren KRI-voorzitter plebaan Hein Jan van Ogtrop, prof.ir. Pieter Rookmaaker, penningmeester van de KRI en als theologisch adviseurs de exegeten dr. Bart Jan Koet en zr. Dr. Karin Lelyveld o.s.b. De studiesecretaris KRI, ingebed in het Secretariaat van de RK Kerkprovincie (SRKK), was tevens ambtelijk secretaris

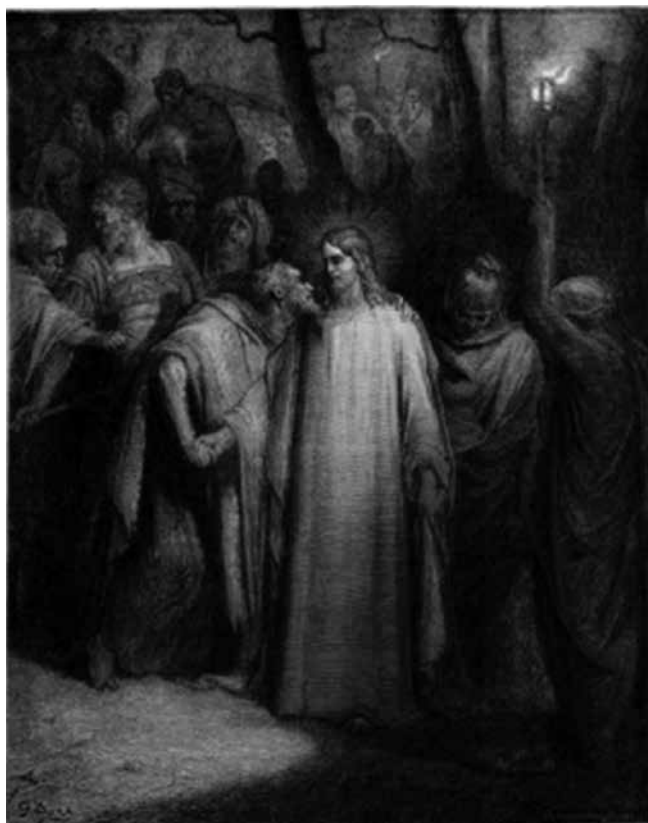
van de BCJ. Sinds november 1994 zat ik op die post.

De relatie tussen de RK kerk en het Jodendom was in 1994 in beweging gekomen, nadat de Heilige Stoel na 35 jaar de Joodse staat Israël de jure had erkend (30 december 1993). Die erkenning zorgde voor een psychologische doorbraak. Een historische en morele erkenning van kerkelijk anti-judaïsme, een volgende stap, was weliswaar nog ver weg, maar ook hier vertoonden de Vaticaanse muren de eerste scheuren: Johannes Paulus II stelde in 1994 een commissie in die zo'n verklaring moest voorbereiden. Hoe zou men komen te spreken over de samenhang tussen de Sjoa en de 'katecheze van de verguizing'? Met deze laatste term had de Joodse historicus Jules Isaac paus Johannes XXIII tot het besluit gebracht, de visie op de Joden te agenderen tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie. Zoals bekend zou dat concilie op 28 oktober 1965 de Conciliaire Verklaring *Nostra Aetate* promulgeren, waarvan paragraaf vier in 17 Latijnse volzinnen een nieuwe theologie van het Jodendom inluidde. *Nostra Aetate* 4 was echter een nogal ambivalente tekst, zeker in het licht van andere concilieteksten. Weliswaar onderstreepte het de blijvende roeping van het Joodse volk in het kader van het verbond met Abraham en ontkende het de collectieve Joodse schuld aan de dood van Christus. Maar het repte nog van de noodzaak van verzoening in Christus en de prediking van het kruis door de Kerk. De theologische status van het Jodendom na Christus bleef dan ook onduidelijk. Evenmin kwamen Sjoa, kerkelijk anti-judaïsme of de staat Israël ter sprake. Al snel groeide het besef dat zich hier een unieke mogelijkheid voordeed. Immers, de Nederlandse bisschoppen hadden zich sinds 1948 (!) niet meer uitgesproken over het lot van de Joden. Lag hier een kans?

DE EERSTE FASE (20 JANUARI - 4 APRIL)

Eind januari kwam op het SRKK een eerste ontwerp ter sprake voor een bisschoppelijke verklaring die bij gelegenheid van 50 jaar bevrijding op 5 mei 1995 zou moeten verschijnen. Een interne SRKK notitie van mijn hand benadrukte dat terloopse vermelding van het lot van de Joden een publicitaire misstap zou betekenen, een gemiste kans. Minimaal, stelde ik voor, zou de verklaring kardinaal Cassidy kunnen citeren: *'Het feit dat antisemitisme een plaats gekregen heeft in het christelijk denken en doen, roept om een daad van teshuvah (berouw en omkeer) onzerzijds nu wie hier bijeenkomen in deze stad (Praag) die een bewijs is van ons falen in het verleden om authentieke getuigen te zijn'*. Daarmee moest duidelijk worden dat een verklaring van de bisschoppen rond 5 mei niet alleen de katholieke gemeenschap zou aanspreken maar ook, impliciet, gericht zou zijn tot de Nederlands Joodse gemeenschap. Een bisschoppelijke verklaring had verder alleen dan zin als die zich niet alleen over het lot van de Joden zou uitspreken, maar ook over de theologische visie op het Jodendom.

De agenda was daarmee gezet. Om die gedachte kracht bij te zetten vervaardigde ik in februari-maart een alternatieve

'De catechese van de verguizing'. Jezus heeft niet-Joodse gelaatstreken, Judas wordt nadrukkelijk als Jood afgebeeld. Kopergravure van Gustave Doré, eind 19e eeuw.

opzet met de volgende zinsnede: 'Die anti-joodse vooroordelen waren mede een vrucht van een traditie van eeuwenoud theologisch en kerkelijk anti-judaïsme. Dat wat wel de 'catechese van de verguizing' is genoemd, een theologie volgens welke het joodse volk na Christus geen recht van bestaan meer zou hebben, droeg bij aan een onverschilligheid ten opzichte van het lot van de joden in Nederland'.

Maar voor ik deze tekst kon indienen had bisschop Van Luyn, lid van de Permanente Raad (het dagelijks bestuur van de Bisschoppenkonferentie, kortweg BK) al voorgesteld om een aparte verklaring over de Joden op te stellen en die gelijktijdig met de brief rond 5 mei uit te brengen. Vorm, omvang en inhoud waren daarbij niet afgebakend. Van Luyn deed hiervoor een beroep op de BCJ. De aanvankelijk zo gevreesde vervlechting van de KRI en de BK leek in deze situatie haar eerste vruchten af te gaan werpen, al zou nog moeten blijken van welke aard. Met hulp van KRI secretaris Jaap van der Meij werd een ontwerp tekst vervaardigd. Deze werd, in een tweede versie, namens de BCJ aangeboden aan de BK. De aanbiedingsbrief expliciteerde dat de verklaring zich niet alleen richtte tot de katholieke geloofsgemeenschap, de gangbare doelgroep van bisschoppelijke brieven, maar ook tot de Joodse gemeenschap.

De aan de BK voorgelegde concepttekst liet echter zien dat het een haastklus was, waarin zelfs na de aanbiedingsbrief nog wijzigingsvoorstellen waren opgenomen. De annotaties bevatten de adviezen van het SRKK, de Bisschoppelijke Beleidsadvieskommissie (een adviserend orgaan van de Konferentie) en de reactie daarop van KRI/BCJ. De tekst was, kortom, niet uitgerijpt. De adviezen en annotaties brachten echter het onderliggend debat scherp aan het licht.

'PERSOONLIJKE FOUTEN' OF 'STRUCTURELE DWALING'?

Dit betrof de volgende passage: 'Ook in de prediking en catechese werd een negatief beeld van het joodse volk en de joodse godsdienst overgedragen: het joodse volk zou na Christus geen recht van bestaan meer hebben en slechts als teken van Gods vloek blijven ronddolen. Deze anti-joodse theologie, tegenwoordig ook wel 'catechese van de verguizing' genoemd, gaat al terug tot de kerkvaders en berust mede op een, naar wij steeds beter beseffen, massieve en negatieve uitleg van de twistgesprekken in het Nieuwe Testament'.

Vanuit het SRKK kwam het voorstel, niet onderbouwd, deze passage te schrappen. De BBK stelde in haar brief: 'Er is reden en aanleiding om te komen tot een schulderkenning, en hiermee niet te wachten op de algemene schuldbelijdenis van de wereldkerk bij de viering van het tweede millenium'. Ook achtte de BBK een verklaring 'een geschikt en opportuun middel 'naar buiten toe'; met name tegenover de joden'. Inderdaad stelde de slotzin van de verklaring veelzeggend 'Met deze verklaring bieden wij onze joodse broeders en zusters dit woord van inkeer en omkeer aan'; hiermee werd de tekst zelfs een schuldbelijdenis! Maar de BBK meent dat het daarbij moest gaan om een erkenning van fouten gemaakt door personen, fouten waarvan de kerk zich moet distantiëren. Zij stelde dus eveneens voor deze gehele passage, die de indruk zou wekken dat er iets mis was met de kerkelijke leer, te schrappen. De KRI was het hier niet mee eens en vond dat in ieder geval Nostra aetate moest worden aangehaald met haar ontkenning van de vermeende Joodse schuld aan de dood van Jezus. In dit debat kwam aan het licht dat erkenning van kerkelijke mede-verantwoordelijkheid voor velen vooral een kwestie was van individuele moraliteit, voor anderen verband hield met kritiek op kerkelijke leer. Voor de tekst zelf was deze laatste samenhang wezenlijk. Het ontwerp vervolgde namelijk: 'ofschoon deze ideologie (te weten, het nationaal-socialisme, EO) ook antichristelijk was, is de 'catechese van de verguizing' op twee manieren medeverantwoordelijk (onderstreping in de oorspronkelijke tekst, EO) voor de Sjoa: door katholieken onverschillig te maken jegens joden en door anti-joodse vooroordelen te doen postvatten.'

In lijn met haar visie adviseerde de BBK deze cruciale passage te vervangen door het vagere 'In die zin draagt de kerk in haar geschiedenis en haar gelovigen een medeverantwoordelijkheid voor de Sjoa'. Kortom, niet alleen liet dit ontwerp de grote tijdsdruk zien, ze openbaarde de diepe tweespalt in het debat over de relatie tussen Kerk en Sjoa. Nu waren de bisschoppen aan zet. (wordt vervolgd)

ERIC OTTENHEIJM